

היושר והעיניים

בפרשתנו קוראים אנו את הציווי: וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה' (ו, יח). ביטוי זה חוזר מספר פעמים בספר דברים, בנוסח שונה במקצת: "כִּי תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' (כא, י) למשל. הרמב"ן מצביע על כך שאנו יכולים להבין את הביטוי הזה כמעין סיכום של המצוות שלמדנו ועוד עתידיים ללמוד, וכקובע שעלינו לקיים אותן לא בגין כדאיות או אינטרסים, אלא כמודרכים על ידי הרצון "לעשות הטוב והישר בעיניו בלבד". אלא שה'פשט' נראה כאן פשטני מדי. הרמב"ן מפנה אותנו לדברי חז"ל (בבא מציעא טז ע"ב) שקבעו שהביטוי הזה בא להוסיף "פשרה ולפנים משורת הדין". הרמב"ן מסביר שהפסוק הקודם לימד אותנו לשמור את מצוות ה' "וְעֵדֶתֶיךָ וְחֻקֶיךָ אֲשֶׁר צִוְּךָ". עתה מוסיף הכתוב שאנו מחויבים "גם באשר לא צִוְּךָ. את העיקרון הזה פיתח הרמב"ן בפירושו ל"קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב): "וזה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה" בענייני קדושה, הוא השאיר לנו כלל ממנו עלינו להמשיך ולגזור את דרך ה'. לפי דעתי, מ"קדושים תהיו" למדנו את איסור השכרות והסמים. והרמב"ן מתייחס שם לענייננו כאן: "כי אחרי אזהרת פרטי הדין בכלל משא ומתן שבין בני אדם, לא תגנוב ולא תגזול ולא תונו ושאר האזהרות, אמר בכלל ועשית הישר והטוב, שיכניס [במצוות] 'עשה' היושר וההשוויה וכל לפנים משורת הדין לרצון חבריו". כאן, בפרשתנו, המקור לדיני פשרה, דהיינו השיפוט על פי היושר ולא על פי החוק היבש והמצווה ללכת לפנים משורת הדין, כי הוא לפעמים עיוור. הרמב"ן מוסיף כאן: "ואפילו מה שאמרו (יומא פו ע"א) פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות", ומשאו ומתנו באמונה, כלומר איש התורה המהווה דוגמה להתנהגות מוסרית ואנושית נאותה "עד שיקרא בכל עניין תם וישר" הוא המגשים את העיקרון וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב.

"לפנים משורת הדין", שהוא מעבר לדין, כי הדין לפעמים עיוור. מטפורה זאת חייבת הסבר. אנו מכירים את הדמות המתארת את המשפט, הנפוצה בפתחי בתי המשפט המחוזיים בארה"ב וכמובן בפתח בית המשפט העליון בווינגטון. לדמות זאת שורשים במיתולוגיה היוונית, היא מתארת את תְּמִיס' אחת הטיטניס, המייצגת את המשפט ואת הנהלים הקיימים בחברה. אכן, המשפט מתואר כאישה המחזיקה ביד אחת את המאזניים – מאזני הצדק – וביד השנייה חרב פיפיות, המכוונים לשני הצדדים המתגוששים. מאוחר יותר התווסף לתיאור סמל נוסף: כיסוי העיניים. לפנינו סמל נאות המתאר באופן גרפי את דרישתו של ספר דברים (א, יז): "לֹא תִפְרֹוּ פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בְּקֶטֶן בְּגָדֶל תִּשְׁמְעוּ, לֹא תִגְוֹרוּ מִפְּנֵי אִישׁ...". לֹא תִפְרֹוּ פָּנִים כִּי הַעֵינַיִם מְכֹסוֹת, מכאן האפשרות לעשות משפט צדק. לפנינו תיאור נפלא של הדין. גם 'לפנים משורת הדין' יכול להיות מתואר על ידי אותה דמות, בתנאי שנחליף פרט אחד, נשחרר אותה מכיסוי העיניים. את העיוורון הזה רואים אנו פעמים רבות כאשר החוק מפנה משפחות עניות מדירותיהם הציבוריות או הבנקים

שניצלו מקריסה על ידי הממשלה – עדיין הזיכרון לא נמחק מאתנו – אינם מהססים לנשל מבתיים לווים שאינם יכולים לעמוד בהתחייבויותיהם, כשלחובתם נוספו שכר נדיב לעורכי הדין שטיפלו בפינוי. העיניים שלנו חייבות להיות פקוחות כדי לחפש את הישר והטוב בעיני ה'.

בעקבות מורי ורבי פרופ' שושני למדתי. שהפסוק מובן יותר אם אנו מסתכלים על הקונטרסט והניגוד שהוא יוצר. ונוכל להבין זאת אם נפנה לפסוק הסיום של ספר שופטים המכריז: "בַּיָּמִים הֵהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה". נוצר כאן ניגוד מעניין: "אִישׁ הִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו" מול "הִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו ה'", ניגוד המתבטא באופן מופלא בעיניים. העיניים מתארים את האופטיקה, את הערכים שדרכם אנו תופסים את המציאות.

בעיני המתבונן. זו היא דרכה של העברית המקראית. ארשה לעצמי להוסיף דרש לדרשות הקלאסיות.

בקריאת שמע שמענו (במדבר טו, לט): "וְלֹא תִתְּנוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם". אין ספק שיש בפסוק זה ניסיון להסביר לנו את ההכרח להגיע למלוכה, משטר שיבוא לידי מימוש בספר שמואל. המלוכה מנוגדת לחזון האידיאלי של תקופת השופטים, האידיאל שהתורה עצמה הציבה בפנינו בספר דברים. אידיאל זה בא לידי ביטוי בדברי גדעון כאשר שבטי ישראל מציעים לו את כתר המלוכה "ח, כג): "לֹא אֶמְשַׁל אֲנִי בְּכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בְּכֶם, ה' יִמְשַׁל בְּכֶם". ואכן, כאשר ב'נגד אפיון' (מהד' אריה כשר, נט) מאפיין יוסף בן מתתיהו את המשטר הפוליטי המקראי הוא כותב "ניתן לומר בקיצור, כי יש [מחוקקים] אשר מסרו את הנהלת מדינותיהם בידי מלכים, ויש אשר מסרוה לשלטון המעטים (אוליגרכיה) ואחרים בידי המוני העם. אולם מחוקקנו לא שם לב אף לאחד מהמשטרים הללו, אלא רק עשה את השלטון לתיאוקרטיה [ממשלת א-לוהים], אם אפשר לאנוס כך את המילה, כי רק בידי א-לוהים מסורים השררה והכוח". יוסיפוס היה חייב "לאנוס, את השפה כדי להמציא מילה חדשה שתתאר זאת. כמובן ש'תיאוקרטיה' במובן שנתן לה יוסיפוס לא הייתה שלטון כוהנים, ואף לא ניבאה את שלטון רבנים, היא התייחסה ל'מלכות שמים' המקראית המתבטאת בפעילות האנושית לפי החוק שהקב"ה קבע, או במלים מדויקות יותר בהשמעות לכלל: "ועשית הישר והטוב". אך לכך נשוב ברשימתנו הבאה.